

MILLEKS TEATRILAVALE AJALUGU?

DAVID VSEVIOV

TEATER, MUUSIKA, KINO 7/2008

Katri Aaslav-Tepandi ja Tõnu Tepandi, „President 1939“. Lavastaja: Katri Aaslav-Tepandi. Kunstnik: Krista Tool. Osades: Tõnu Tepandi, Eero Spriit, Jüri Aarma ja Katrin Saukas. Esietendus 16. II 2008 Rahvusooper Estonia kammersaalis.

Enn Vetemaa, Erki Aule ja Merle Karusoo, „Sigma Tau-C705“ (Enn Vetemaa ja Erki Aule näidendi „Gustav Naani hiilgus ja viletsus“ põhjal). Lavastaja: Merle Karusoo. Kunstnik: Pille Jänes (külalisisena). Osades: Rein Oja, Tiit Sukk, Mait Malmsten, Mari-Liis Lill, Laine Mägi, Johannes Tammsalu ja Sander Leigri (külalisisena). Esietendus 16. III 2008 Eesti Draamateatri suures saalis.

Ajalugu on imeline. Ühest küljest on ta kunagi realselt eksisteerinud olevikuna oma täies mahus igavesti kadunud ja teisest küljest elab ta üksikute detailidena – mälestustes, dokumentides, ehitistes ja paljuski muus, seejuures ka nähtamatul kujul, jätkuvalt edasi. Nii kannab iga olevikuhetk endas ka mõningas koguses minevikku, kuid kõikehõlmavalt ei saa ta seda põhimõtteliselt teha, sest kui ajalugu säiliks täies mahus, kaoks piir mineviku ning oleviku vahel ja aeg lakkaks olemast. See hirmuäratav teoreetiline perspektiiv, mis muudab unustamise paratamatuks, määrab ka ajalooteaduse erilisuse. Selle teaduse raamidest võib jõuda miljonite

väikeste ning isegi eksperimentaalselt kontrollitavate ja igati paikapidavate tōdedeni, kuid see kõige üldisem – suur eesmärk, mis oleks saavutatav vaid mineviku täieliku taaselustamisega, on õnneks määratud jääma igaveseks ajaks kättesaamatuks. Nii ongi lõplik ajalootōde oma kõige üldisemas tähenduses unelmate eesmärk ja selle tōe kas elukutselised või asjaarmastajatest otsijad on igavesel teekonnal kulgevad rändurid, kes, eesmärgile küll pidevalt lähenedes, ei jõua kunagi lõpliku sihini välja. Seega pole midagi parata: ajalugu ei ole täies mahus tuvastatav, ta jääb alati mingis mõttes vaid lavastatuks ning pole põhimõttelist erinevust, kas seda tōd teeb professionaalne ajaloolane või ajaloo huvilisest teatriinimene. Neid eristav peamine vahe on vaid proportsioonide jaotuses kindlalt teada oleva ehk faktide ja oletuste vahel. Professionaalide puhul kehtivad rangemad reeglid, kõik teised minevikuhuvilised võivad aga anda täieliku voli oma ettekujutusele ja fantaasiale.

Sellist liigset fantaasialendu minevikutühimike täitmisel on profid ette heitnud näiteks vene populaarsele ajaloo-biograafiate autorile Edvard Radzinskile ning seda just nimelt tulenevalt tema näitekirjaniku haridusest. Ette heitnud sellepärast, et võttes enesele vabaduse panna kunagised suurkujud teksti rääkima, on Radzinski jäänud seejuures

absoluutselt tōese ajaloo esitamise preentsiooni juurde. Erinevalt temast on aga nn tōsistel ajaloolastel kombeks ajalootühimikke pigem markeerida kui täita neid vabalt valitud omaloominguga. Igatahes, kuna omaloomingust pole niikuinii pääsu, ei tohi selle osa ületada tavana fikseeritud piiri. Ning au andes Enn Vetemaa, Erki Aule, Merle Karusoo, Katri Aaslav-Tepandi ja Tõnu Tepandi professionaalsusele, tuleb öelda, et need, ajaloolaste poolt kokku lepitud piirid jäid näidenditektides puutumata. Erinevalt Radzinskist, kelle kangelas-te vahendusel luuakse sageli olematut ajalugu, on eesti autorite variandis ajalugu pigem valmiskujul sisse võetud. Ta on seal ajastuna, keskkonnana, taustana. Ehk, nagu näidendi „President 1939“ autorid kavalehel ütlevad, selleks, et „kõiki teadmisi kokku võttes ennast sellesse aega sisse mõelda, sisse mängida“.

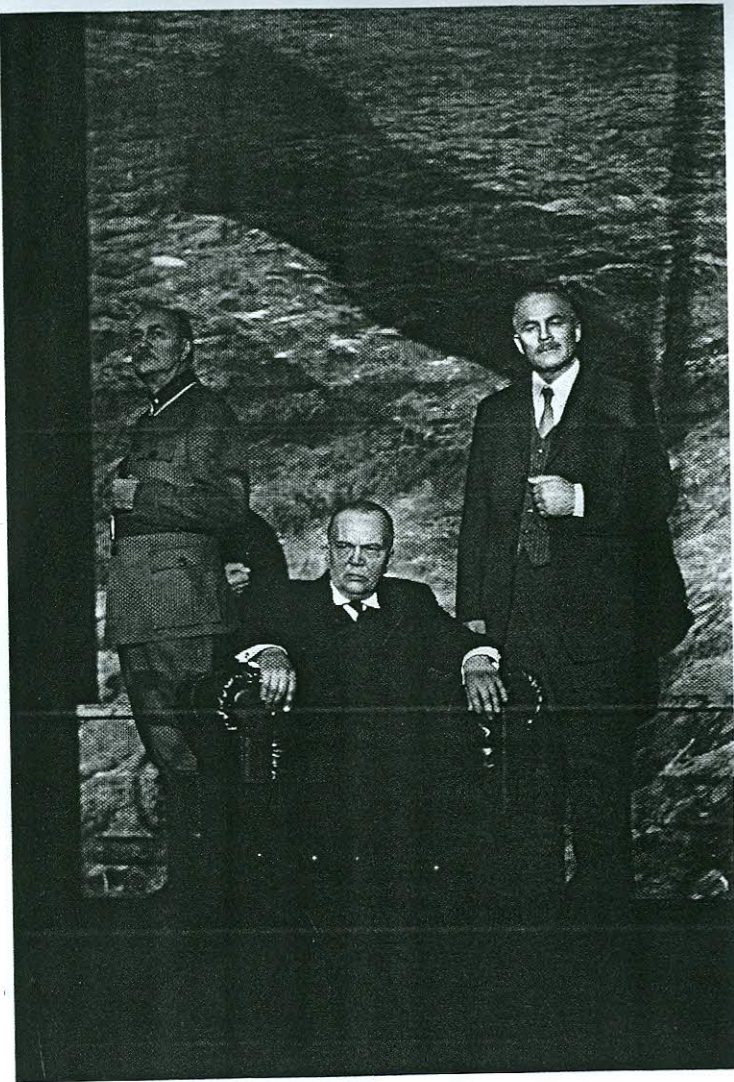
Teadlikul ajaloo taaslavastamisel on omad eelised ja ohud. Kõigepealt tuuakse koos sellega käibele vaatajatele isenesest arusaadav märgisüsteem, mis tuleneb kas või ainuüksi igivanast jaotusest headeks ja halbadeks. Seda jaotust pole vaja markeerida lavakujunduse ja näitlejameisterlikkusega, sest see on juba *a priori* minevikust ette antud. Teab ju igaüks veel enne „eesriide avanemist“, et Konstantin Päts, Johan Laidoner ja Kaarel Eenpalu ühes ning kultuurilembesed noored teises näidendis olid head, NKVD julgeolekutōõtaja kujus personifitseeritud venelased ning Gustav Naan aga vastandina halvad. See konteksti etteantus kajastus suurepäraselt ka mõlema lavastuse kunstnike minimalistlikus tōös. Ei läinud ju siin, kus kõik on niigi selge, vaja mingeid lavakunstipoolseid abivahendeid aja ja ruumi markeerimiseks. Piisas vaid üksikutest, sündmuste toimumispaika konkretiseerivatest esemetest. Telefonist, mis oma helinaga kruvis pingeid

ja dialoogi intensiivsust lavastuses „President 1939“ ning plaadimängijast, mis „Sigma Tau-C705-s“ võttis jällegi pingeid maha ja soodustas seega vestluse arengut. Ning loomulikult kohvrid, mis 1939. aasta kontekstis saidki igauhele arusaadavalt sümboliseerida vaid üht – sundviisilist reisi külmale maale.

Kuid arusaadavalt võib sellest ajaloo „sissetoomise“ eelisest kujuneda oluline miinus, kuna suur ajalugu on suhteliselt väikese vaevaga võimeline varjutama kõik muu, mis seostub näidendi kui sellisega. Murrangulised ajaloosündmused on isenesest sedavõrd pinget ja põnevust tulvil, et ainuüksi nende taastoomisest lavalaudadele piisab saalis olivate kütkestamiseks (aga miks ka mitte tül-gastuse tekitamiseks). Ka minu nähtud „President 1939“ etenduse kulminatsioonihetkedel pühkis paar ees istuvat koolitūdrukut pisaraid ning on raske öelda, mis põhjustas nende silmade märjaks mineku. Kas reaalne ajalugu ning ajalootundides õpitud ja nüüd meelde tuletatud lootusetu olukord, millesse Eesti oli tol ajal sattunud, või heldimus tōdemusest, kui veenvalt oli see situatsioon näitlejatel välja mängitud. Ehk: kellel on nendes pisarates suurem osa? Kas ajalool üldse või seda oma loomingulistes huvides vahendina kasutanud lavastusel? Ja kas potentsiaalseteks nutjateks on ainult need, kes Eesti ajalugu tunnevad, või oleks pisaraid oodata ka mõnes teises maailmanurgas, kus tundmatud pole mitte ainult Eesti ajaloo pōõrdelised sündmused, vaid kus enamikul pole isegi aimu sellise riigi nagu Eesti olemasolust.

Loomulikult on iga õnnestunud lavateos ekstraordinaarne, sest hea dramaturgia pole mitte kantseleikeelne triviaaltekt, vaid sentents. See on midagi erakordset, mingi kulminatsioon, kraatter, tipp. See on väärtus isenesest. Nagu ligilähedaselt näiteks klassikaline Samuel Becketti „Godot’ d oodates“. Seal

„President 1939”.
Johan Laidoner –
Eero Sprit,
Konstantin Päts –
Tõnu Tepandi ja
Kaarel Eenpalu –
Jüri Aarma.

pole peaaegu mingeid väliseid tegureid. Aeg ja ruum on sealt praktiliselt kadunud. Kõige üle domineerib ajatu-ruumitu ootus. See on „puhas” näidend. Seda võib võrrelda ülimate steriilsust nõudva katseklaasikspriimendiga, mille tulemus oleks absoluudilähedane ja võimaldaks saada küsimustele selgeid vastuseid. Aga tasub vaid üldtuntud aja ja ruumi sisselubamise näol tingimusi muuta, ja tulemus ongi paljuski ette määratud. Sest igal aegruumil on oma dikteerimisdiapasoon, oma kindlapiirilise mõju

inimestele ja sündmustele. Ega asjata ole ju hoiatatud, et mängimine ajaloo on ohtlik tegevus. Nii et mõningas mõttes võib ajalugu oma pealetükkiva olemasoluga kõik ära rikkuda.

Samal ajal ei järeldu nendest hirmudest, et üldtuntud ajaloo sündmusi või üksüheselt identifitseeritavat ajaloolist tausta poleks mõtet lavale tuua. Peale selle on mingi nihe ajas, mis loobki ajaloo, niikuini igas meie paratamatult aega nõudvas toimingus olemas. Probleem on vaid selles, et „suure” ajaloo la-

„President 1939”. NKVD julgeolekutöötaja Ivašina – Katrin Saukas ja Konstantin Päts – Tõnu Tepandi.

Harri Rospu fotod

valetoomisega, mida mõlema näidendi puhul toetas jõuliselt dokumentalistika, võib selle kätte libiseda primadonna roll ning kõik muud osatäitjad on tagaplaanile tõugatud. Vaatlusalustest näidenditest on see oht igati arusaadavalt suurem „President 1939” puhul. Võrreldes „Sigma Tau-C705-ga” on seal ajalugu kohal hoopis agressiivsemal ja pealetükkivamal viisil. Ta osaleb näidendis üldtuntud sündmuste käigu ja persoonidega. Ta on kohal ajalookeerisena, mis viib kõik – lavakujunduse, valgustuse, näitlejad – fataalselt ettemääratud lõpu poole. Tasuks vaid üldtuntud ajalugu ära võtta ning pole mingit kahtlust, et laval toimuv muutuks hetkega kergekaaluliseks vodevilliks meestest, kes, nagu ikka, ei tea hetkeni, mil nende saatust asub määrama kelmikalt paheline naine, mida teha. Gustav Naanist saaks aga lihtsalt lapsi hullutav kehkadivei.

Omaette küsimus on, kas kirjeldades ajalugu, oleks võimalik jätta kõik hinnangud kõrvale, nagu seda peavad ka-

valehel õigeks „President 1939” stsenaaristid. Arvan, et lõpptulemusena mitte. Sest kirjeldada ajalugu kas või nii, et kasutamata jääksid alateadvuses erinevaid, positiivseid või negatiivseid emotsioone esile kutsuvad sõnad, pole võimalik. Paigutub ju näiteks „võidu” ette alati emotsionaalne plussmärk ja „alustumise” ette miinusmärk, mis juba isenesest määrab poole õige ja vale vahel. Sellisest semiootilisest ettemääratusest pole pääsu ei ajaloolastel ega ajaloo „mängivatel” kunstnikel. Sarnaselt „President 1939” autoritega on ka ajaloolased veendumusel, „et ei ole õige tagantjärele tarkuses anda hinnanguid rasketele valikutele meie rahva ajaloos, kui ise pole kohal olnud...”. Kuid parata pole midagi, ei ajaloolastel ega kunstnikel ole seda tagantjärele tarkust kuidagi võimalik kõrvale heita. Sest erinevalt Konstantin Pätsist, Johan Laidonerist ja Kaarel Eenpalust teame me täpselt, mis olnule järgnes. Nii oleme paratamatult oma kangelastest tagantjärele targemad

„Sigma Tau-C705”. Margit — Laine Mägi, Gustav Naan — Rein Oja, Joel — Tiit Sukk, Ines — Mari-Liis Lill ja Riho — Mait Malmsten.

ning üritades süüvida nende olevikku, pole meil kuidagi pääsu nende vaatevinklist tulevikuteadmisesest.

Katri Aaslav-Tepandi ja Tõnu Tepandi on täpselt fikseerinud oma eesmärgi. Selleks „on teadvustada, mis on juhtunud, milliseid ränki sündmusi on eelmised põlvkonnad pidanud üle elama, et neilt õppida, ning teha selles valguses otsuseid täna sel päeval”. Muidugi teevad nad seda teatri vahenditega „ennast sellesse aega sisse mõeldes, sisse mängides”. Ning tulemuseks ongi midagi sellist, mille puhul saaks öelda, et nii see võiski tegelikult olla. Tulemuseks on „President 1939” autorite eneste väljendusel dokumentaaldraama. Seda enam, et Eesti tippotsustajaid kehastavad näitlejad Tõnu Tepandi, Eero Spriit ja Jüri Aarma — nagu ka Rein Oja Gustav Naani rollis — saavad suurepäraselt ning detailitäpselt oma ülesandega hak-

kama. Nii ongi laval toimuv igati usutav ja vaatajal saalis pole mingit põhjust kahelda, et 1939. aasta 28. septembri öö poleks pidanud selline olema. Et tulemuseks on ajalootruu pilt ja et vaatajatele õnnestus igati „teadvustada, mis on juhtunud”, seda kinnitas vähemalt kaudselt minu nähtud etenduse ajal ka märkimisväärne osa publikust, kelleks olid vanemate klasside lapsed. Ju siis saatsid ajalooõpetajad nad kollektiivselt meie mineviku murranguliste sündmustega tutvumiseks teatrisse, mis isenesest on väga hea, sest sedavõrd meisterlikult esitatud ajalugu jääb hästi meelde.

Kuid mida võiks pakkuda selline lavastus neile, kes tinglikult ajalugu tunnevad. Tõetruudust? Seda, et tänu välja paistvatele näitlejatöödele olid omaaegsed riigijuhid äratuntavad? Võimalust veel kord läbi elada Eesti ajaloo ühe saa-

Teet Maltsoosi fotod

„Sigma Tau-C705”. Margit — Laine Mägi, Gustav Naan — Rein Oja, Ines — Mari-Liis Lill, Joel — Tiit Sukk ja Riho — Mait Malmsten.

tuslikuma öö sündmusi? Tunda, kui ülekohtune on minevik (Venemaa) meie suhtes olnud? Loomulikult on seda kõike väga palju ning stsenaaristidele, lavastajale ja veel kord näitlejatele olgu pakutu eest öeldud: au ja kiitus. Kuid samas tahaks tulevikus näha just nimelt midagi sellist, mis polekski sedavõrd dokumentaalne. Tahaks mitte niivõrd ajalootruudust, kui vaba kulgemist ajalooruumis. Tahaks rohkem seda, mida faktilisele täpsusele pretendeeriv ajalooteadus ei saa enesele lubada, kuid kunst saab. Tahaks hinge pugemist. Sellesse maailma minemist, kus vahetult ajalooteadusega pole midagi peale hakata. Kusjuures selle tee algus oli Katri Aaslav-Tepandi lavastuses ka mingil määral markeritud. See väljendus kolme peategelase välja mängitud olemisviisis. Kuigi kehastatavad persoonid olid ajaloo enese poolt paigutatud erinevusi nivelleeri-

vasse „õigete” leeri, olid neist igatühe hingesisemisest tulenev käitumine ja reaktsioonid silmatorkavalt erinevad. Nii et edasiminekuks polegi vaja midagi enamast vastuse otsimisest küsimusele: miks?

Võrreldes „President 1939-ga” on „Sigma Tau-C705-s” ajalugu kui selline vähem esiplaanil. Ta on kohal ajaloruumilise keskkonnana, mis kujunes 1939. aasta sündmuste ja „President 1939-s” Katrin Saukase kehastatud NKVD julgeolekutöötaja Ivašina ponnistuste tulemusel. Ning Merle Karusoo lavastuse peategelane Gustav Naan ongi selle ajaloo üks silmapaistvamaid produkte. Tema roll pole ajaloo poolt sedavõrd üksüheselt ette antud nagu Eesti vabariigi juhtide oma. Siin on tunda rohkem vabadust ja mängu ning Gustav Naani öeldu ei tulene mitte niivõrd ajaloost, kuivõrd temast enesest.

Päts, Laidoner ja Eenpalu polnud oma valikutes vabad, Gustav Naanil aga oli see valikuvabadus, mänguruum, mõõtmatult suurem. Ka laval ei vastandu talle mitte saabastega hirmuäratavalt takti lööv ja süüdistusparagrahve ette lugev NKVD julgeolekutöötaja, vaid leebed ja suhteliselt mõistvad noorintelligendid ning salakallim. Naanil pole raske olla, ta särab, ta ei äga riikliku vastutuse koorma all. Ta on paljuski iseenda jaoks. Ta naudib ennast, laseb ennast imetleda. Ta on, nagu seda oma näidendi pealkirjaga ütlevad Enn Vetemaa ja Erki Aule, „hiilgav“ kuju. Kuid samade autorite sõnastuses iseloomustab teda ka „viletsus“. See pole aga ilmselt mitte viletsus suhetes iseendaga, teda ümbritsevate inimestega ja valitseva riigikorraga. See viletsus väljendus võimetuses ajaloo keerdkäike ette aimata. Sest erinevalt reaalteadustest pole ajaloos kindlaid seaduspärasusi ja reegleid (või vähemalt ei anna nad ennast lihtsalt kätte). Seal võib oluline muutuda hetkega ebaoluliseks, tähtis tähtsusetuks, suur inimene, kes võis ühe käeviipega panna massid liikvele, olematuks tegelaseks, kellest keegi enam ei huvitu. Nii nagu see 1917. aastal juhtus alles hiljuti jumaldatud ja juba paari kuu möödudes hüljatud Kerenskiga. Ajaloos, erinevalt Naani kainest ja paljuski ettearvestatavast maailmast, valitsevad emotsioonid.

Selles, et „Sigma Tau-C705“ peategelane on erudeeritud ja tark, pole mingit kahtlust. Ta võiks eriliste reservatsioonideta kuuluda isegi nende inimeste hulka, keda on tavaks geeniuusteks kutsuma. Kuid, ja see on Merle Karusoo lavastuse peamine puänt, ta on kurjuse teenistuses. Muidugi pole ta selles valas pioneer, sest tarkpäid, kes on oma peremeheks valinud erineval kujul esineva kurjuse impeeriumi, on inimkonna pika ajaloo jooksul olnud arvukalt. See-ga pole Gustav Naan nähtusena mingi erand. Kuid miks ta teeb seda just „siin

ja praegu“, mis on tema teos erilist, see jääb paljuski mõistatuseks. On selle taga arvestus või valearvestus, kalkuleeritud küünilisus või kontrollimatu edevus? Seda oleks nii huvitav teada...

Mingis mõttes on mõlema kõnealuse näidendi peategelaste saatused sarnased — nad on jäänud jalgu ajaloo arengule. Kuid erinevus on selles, et lavastuse „President 1939“ variandis tõi see areng enamikule eesti rahvast kaasa hävingu ja kannatused, mis puudutasid otseselt ka näidendi peategelasi, teisel juhul aga läks valdav osa kohalikest inimestest muutustega rõõmuga kaasa ning sellele vastu seisnud Naanist sai sõgeduse sümbol. Aga kas ta sellepärast oli vilets? Kui ajalugu peaks kordama, nagu tal tavaliselt kombeks on, vana ringi, kellel oleks siis õigus...? Kuid praegusel juhul pole sellel küsimuste real tähtsust. Sest kunst ei peakski sellele vastust otsima.

Ajaloost pole meil niikuinii pääsu. Seda enam ajal, mil teadusvaldkonna asemel on ajalugu emotsioonide mängumaa. Kui kired ja möll on varjutamas kainust ja rahu. Kui mälu ja monumentid on muutumas sünonüümideks. Siis tahaks ajaloost puhata. Kuna aga see pole võimalik ja seda pole ka vaja, võiks vähemalt teatrilaval jääda ajalugu taustaks, fooniks, suurendusklaasiks ehk millekski, mida pole vaja tema enese pärast. Nii nagu ta teatud reservatsioonidega seda „President 1939-s“ ja „Sigma Tau-C705-s“ ka oli.